

Jolita URBANAVIČIENĖ

*Lietuvių kalbos institutas***RYTŲ AUKŠTAIČIŲ VILNIŠKIŲ PAKRAŠTINIŲ ŠNEKTŲ KIRČIAVIMO YPATUMAI***

§ 1. Rytų aukštaičių vilniškių tarmės tyrinėtojus nuo seno domino varijuojantis šnektų garsynas, archajiška morfologija, turtinga leksika, kalbinės situacijos raida tarmės pakraščiuose. Šiek tiek menkliau tyrinėta šnektų prozodija. Kapitaliniai lietuvių dialektologijos veikalai kaip būdingiausią vilniškių kirčiavimo ypatybę dažniausiai nurodo kirčio atitraukimo nebuvimą – kaip pietų aukštaičių bei vakarų aukštaičių kauniškių plote (Zinkevičius 1966, 32; LKA II 123; LKT 104). Atskirų faktų apie vilniškių kirčiavimą pateikiama Ž. Markevičienės (1999; 2001) aukštaičių šnektų tekstuose, D. Mikulėnienės (1993, 95–104) ir V. Lazauskaitės-Ragaišienės (2000, 159–169; 2001, 245–251) straipsniuose.

Vilniškių šnektoms, esančioms Lietuvos pasienyje su Baltarusija, būdingos tiek kirčiavimo inovacijos (dėl intensyvių kontaktų su slavais), tiek akcentiniai reliktai (dėl pakraštinės padėties ir iš to kilusios tam tikros izoliacijos). Šiame straipsnyje daugiausia remiamasi periferinės Svirkų šnektos¹ (Adūtiškio parap., Švenčionių r.) faktais. Šnektos plotas sociolingvistiniu požiūriu nėra vienalytis. Rytinė šnektos dalis (apie Adūtiškio miestelį), nors išsidėsčiusi arčiau Baltarusijos, labiau lietuviška, o vakarinėje dalyje (aplink Svirkas) sociolingvistinė situacija sudėtingesnė². Čia lietuvių ir baltarusių dvikalbystė nuo seno vystėsi lenkų ir rusų kalbų fone, todėl šiame areale galimi keturių kalbų kontaktai: lietuvių, baltarusių, lenkų ir rusų. Intensyvūs kontaktai su slavais suponuoja dinamišką Svirkų šnektos raidą (Urbanavičienė 2000, 134). Šiame straipsnyje siekiama parodyti, kaip slavų kalbų artumas veikia prozodinę šnektos struktūrą, apžvelgiami

* Straipsnis parengtas vykdant Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo remiamą projektą *LITTERA: Lietuvių tautinis identitetas XVI–XX a. kultūrų dialogo kontekstuose*.

¹ Svirkų šnektą apima didžiąją dalį Adūtiškio parapijos (išskyrus Adūtiškio miestelį). Šiaurėje ji ribojasi su Mielagėnų šnektą, vakaruose (nuo Lalūčių k.) siekia Švenčionių šnektą, o rytinė ir pietinė šnektos riba ištirpsta Baltarusijos teritorijoje. Plačiau žr.: Urbanavičienė 2000, 123–136.

² Abiejų apylinkių gyventojų tautinės sudėties skirtumus vaizdžiai iliustruoja seniūnijų duomenys. Adūtiškio apylinkėje gyvena 75% lietuvių, 11% lenkų, 8% baltarusių, 6% rusų tautybės gyventojų. Svirkų apylinkėje lietuvių tėra 35%, rusų – 18%, lenkų – 15%, baltarusių – 3%. Beveik 30% Svirkų apylinkės gyventojų iš viso nenurodė jokios tautybės.

kirčio tipai, taip pat kirčiavimo ypatumai, susiformavę dėl divergencinių ir konvergencinių procesų įtakos.

§ 2. Kaip ir visame vilniškių areale, kirčio atitraukimo Svirkų šnektose nėra. Tiek šnektos žodžiai, tiek skoliniai reguliariai paklūsta priešpaskutinio skiemens taisyklei – kirtis nušoka iš cirkumfleksinio ar trumpojo priešpaskutinio skiemens į tolesnę trumpą galūnę, pvz.: *tadù va,karα'ŭsŭ | 'l'ũžda,v'ũ. | žinai.ŭ ~ Tadà vakareliùs lōš-davo* („vaidindavo“), *žinai* (Vosiūnai); *kαp_jcunŭŭ | bũ.v'ũ.m | tai_d'ũ. dαŭgŭŭ | ūg. 'nā.v'ũ.m ~ Kap jauni būvom, tai do* („dar“) *dalgė šienāvom* (Pirštėliškė); *meř.g'ũ.s | tai_da'rŭ'da,v'ũ. dārbusŭ | aci'nāžda,v'ũ. ,kαlαvαrα'tũsŭ ~ Meřgos tai darýdavo dārbus, atsinēšdavo kalavaratũs* („verpimo ratelius“) (Trakėliai); *piņki(z) ,zl'ũ. 'tũ(s) štrā.f'ũ.ŭ | sā.k'ũ. ,ažm'ũ. 'kŭjē:jũ.ŭ ~ Penkis zlotũs štrāfo* („baudos“), *sāko, ažmokėjau* (Pirštėliškė); *kαlx'ũ. 'zũŭŭ | bũ.v'ũ. t'ũ.kis felik'sũ.kαsŭ ~ Kalchozė buvo tokis Feliksiukas* (Gailiūšiai). Vis dėlto vns. vardininko, įnagininko, vietininko, dgs. galininko formose pasitaiko atvejų, kai žodžiai nepaklūsta Saussure'o ir Fortunatovo dėsniai, – kirtis, užuot nušokęs į galūnę, lieka kamiene, pvz.: *jā.igu vŭe-nu | ká.rvi turŭ | vŭe'nα | žiē'nā táu gxnŭc ~ Jėigu vieną kárvę turŭ, *viena³ dienā táu ganýti* (Pirštėliškė); *m'ũ. 'kŭ'ũ.ŭ | juŭŭ | tadũ vāŭ.cā | kitāŭ.ŭ ,kαmbα'rũki gi.vā.n'ũ. ~ Mokýtojus tadā vaičia kitaŭ *kambariuke gyvėno* (Svirkos); *raŭ.kš d'ũ. jē. pa'pā.sak'ũ. cŭ.ŭ | kap_kũ'c αsŭ sānũ. dα'rŭ'da,v'ũ. ~ Reiks dar jai* (anūkei) *papāsakotie, kap *Kūčias seniaũ darýdavo* (Lazdiniai). Žodžių perėjimas iš kilnojamo kirčio paradigmos į pastovų kirčiavimą sietinas su slavų kalbų įtaka (Zinkevičius 1966, 31; Mikulėnienė 1995, 450). Kai kurie kalbininkai čia išvelgia sąlyginio kirčio atitraukimo užuomazgas (Markevičienė 1999, 31). Pastarąjį reiškinį Z. Zinkevičius apibūdino kaip „fonetinį“, o kirčiavimo paradigmos pakeitimą – kaip „nefonetinį“, arba sisteminį kalbos pakitimą (Zinkevičius 1979, 91). Svirkų šnektai būdingesnis morfologinis akcentinių paradigmų išlyginimas [dar plg. Pūnsko (Grumadienė 1994, 101–104), Gervėčių (Mikulėnienė 1993, 96), pietų aukštaičių (Mikulėnienė 1996, 149) šnektų faktus]. Naujai į šnektą atėjusių žodžių kirčiavimą⁴ galima apibūdinti ir kaip koloninį (Kuryłowicz 1968, 12), t. y. kirtis apibendrinamas toje morfemoje, kuri gauna kirtį žodį linksniuojant, pvz.: *atvažá.u 'mā.šŭ ,nαŭ k'ũ.kē | ašlāi'māŭ.ŭ ~ Atvažiāv[o] māšina kokiā ašlaimāŭ* („į kiemą“) (Ramoniūnai); *bũ.v'ũ. ,kαck'ũ. nŭ'sy m'ũ. kŭ'klαŭ | alæ_āš ti_ņiē.jũ.ŭ ~*

³ Ženklu * pažymėti žodžiai transponuojami „sutartinai“, nes tokių formų bendrinė kalba negali turėti.

⁴ B. Stundžia (1992, 73) yra pastebėjęs, kad vardažodžių kirčiavimui daro įtaką pragmatinis faktorius, t. y. didžioji dalis lietuvių kalbai svetimų žodžių turi stipriąsias šaknis ir kirčiuojami pastoviai (1 kirč.).

Būvo Kackonýse mokýkla, ale („bet“) *aš te* („ten“) *nėjaũ* (Trakėliai). Koloninio kirčiavimo atvejai būdingi ir kitoms tarmėms, neturinčioms sistemingo kirčio atitraukimo – pietų aukštaičiams (Leskauskaitė 2004, 121; Tuomienė 2001, 108; 2004, 143), vakarų aukštaičiams kauniškiams (Bacevičiūtė 2004, 27), rytų aukštaičiams uteniškiams (Markevičienė 1999, 16). Dažniausiai į 1 kirčiuotę pereina 3^b kirčiuotės nauji žodžiai, pvz.: *pam^u˘.kà* (3^b) → *pà.m^u˘.kà* (1) „pamoka“, *valxn'dà* (3^b) → *và.lxn,dà* (1) „valanda“, *maši'nà* (3^b) → *mà.ši,nà* (1) „mašina“, *trupuci's* (3^b) → *trù.pucis* (1) „truputis“; dar plg.: *aut^u˘.bùsxs* (2) → *aut^u˘̀.̀busxs* (1) „autobusas“, bet *lig^u˘.̀nín'ė* (1) → *lig^u˘.̀nín'ė* (2) „ligoninė“. Dviskiemenių skolinių kirčiuotę nulemia priešpaskutinis skiemuo: jei penultimos balsis trumpas arba neakūtinis, tokie žodžiai esti 2 kirčiuotės, pvz.: *s^u˘.tk^u˘.s* ~ *sòtkos* (2) „arai“, *kv^u˘.r̀bà* ~ *kvorbà* (2) „dažai“, dar plg.: *garl^u˘.̀čėi* ~ *garlòčiai* (2) „skardziabalsiai“, *cimb^u˘.̀lai* ~ *cimbòlai* (2). Kirčiavimo paradigmos išlyginamos dėl analogijos, o Svirkų šnekoje tai skatina ir slavų kalbų artumas. Kai kurie skoliniai atsineša ne tik savo fonetiką, bet ir kirčiavimą, plg.: *tadù t^u˘.̀ | ka(p)˘.̀ pasx'kí.̀čì | hùpkx\ | v^u˘.su.'nà.kčì anà* † *pama'žù dǣgǣ* ~ *Tadà tó, kap pasakýti*, **hùpka* („medžio kempinė“), *visq̀nàkt [per Velykas] anà pamažù dǣga* (Stajėtiškis); *ítas vxrg^u˘.̀ n.us\ d^u˘.̀ tǣisǣ*. ~ *ítas [kunigas] *vargònus do* („dar“) *taisė* (Jakėliai); *cǣr.̀ gi.̀ gǣrù par i.̀.̀ tkuj | tai.̀ bũt.̀ lǣ.tu'vǣ* ~ *Čià gi, gerù *parėdku* („tvarka“), *tai bũt Lietuvà* (Pirstėliškė).

§ 3. Šnekoje dažnas ir priešingas reiškinys – kirtis perkeliamas į galūnę iš priešpaskutinio akūtinio skiemens, pvz.: *dúo˘.nx nem^u˘.̀žnx lá.uži.cje*, *vje.̀ 'nù run'kùj | ba.̀ vje.̀ 'nù run'kù dúo˘.n˘.s nǣaždí.r̀bxì* ~ *Dúona nemòžna* („negalima“) *láužytie vienà rankà, ba* („nes“) *vienà rankà dúonos neaždirbai* (Lazdiniai). Dar plg.: *su'̀rù* „sūrius“, *juo˘.̀dù* „juodu“, *žm^u˘.̀nàs* „moteris“, *gi'̀vùs* „gyvus“, *gie'smǣs* „giesmes“. Tarmėse, kur priegaidės gerokai niveliuojamos (pvz., rytų aukštaičių anykštėnų, uteniškių, pietų aukštaičių plote), tokios Saussure'o ir Fortunatovo dėsniai prieštaraujančios formos laikomos hiperkorekciniais variantais. Čia kirtis gali būti perkeliamas į galūnę ir 1 kirčiuotės žodžiuose (Markevičienė 2001, 16t.; DrskŽ 8). Svirkų šnekoje šis reiškinys negali būti siejamas su priegaidžių niveliacija, nes, kaip rodo eksperimentiniai tyrimai (Urbanavičienė 2005, 159), priegaidės šiame areale tebėra pakankamai ryškios⁵. Kirčio varijavimas rodo, kad kirčio vieta šioje šnekoje nesiejama su priegaide, o pagal kirčio vietą tam tikruose linksniuose dar negalima nustatyti visos akcentinės paradigmos (DvŽ XVI). Galima būtų teigti, kad analizuojamos šnektos kirčiavimui aprašyti nepakanka keturių

⁵ Nedėsningas linksniuojamųjų žodžių kirčiavimas ir greta to gerai išlaikytos tiek ilgųjų balsių, tiek dvigarsių priegaidės užfiksuotos ir kitose periferinėse šnektose – Dievėniškėse (DvŽ XVI), Pūnske (Grumadienė 1994, 102), Ramaškonyse (Tuomienė 2004, 141).

akcentinių paradigmų, bet ir tuo atveju tas pats žodis priklausytų kelioms kirčiuo-
tėms. Plg.: *káimas* – *kaimas*, *dráugijos* – *draūgijos* – *draugijos*, *áikštė* – *aikštė* – *aikš-
tė*, *áuka* – *auka*. Kirčiavimas įvairuoja to paties informanto kalboje, pvz.: *kàs| tá.u |
d ɛ ,vi 'n i akt'ʔrɛj | ɔpveĩ.k ruñ.k'ɔ.m || mú.s tʃɛ'viʃk'ɛ. | ɟ ɛ v i 'n i_gi akt'ʔrɛj ~
Kàs táu, devyni aktōriai* („hektarai“) – *apveik* („apdirbk“) *rañkom. Mūs tėviškė devyni
gi aktōriai* (Trakėliai); *p'ʔcišk'ɛ. | adũ.čiškis | turjɛ'j'ɔ. t'ɔkàs kap_ , dr ɔ u g i 'j à s \ ||
šviñ.t'ɔ. kazi.mjɛ.r'ɔ. bú.v'ɔ. | dr ɔ ũ .g i ,j'ɔ .s | ɟ žinũ. prie_ lenkũ. \ ~ Põciškė, Adutiš-
kis turėjo tokiàs kap draugijàs. Šveñto Kazimiero bũvo draūgijos, žinaũ, prie lenkũ
(Pirstėliškė); *'k i .t u ,k a r t d i .r b a u | t a i _ š i ě 'n' ɔ . \ d a .u || t i .n a .i a ž' d i .r b d a ,v' ɔ .m š i m̃ .t u |
ɟ k i 't ũ . ,k a r t u ñ _' m j e : n a ,s' ɔ . \ | , k i t u 'k a r̃ . t ɪ | ɟ š i m̃ .t u d e š i m̃ s \ ~ Kitąkart dirbau,
tai šiėno dāv[ɛ]. Tenái* (statybose) *aždirdavom šiñtą [rublių] kitąkart an mėnesio*
(„per mėnesį“), *kitąkart šiñtą dešiñs* (Pirstėliškė).*

§ 4. Nuo aptartų naujesnių kirčiavimo atvejų reikėtų skirti šnektoje pasitai-
kančius akcentinius reliktus, kurie esti dvejopo – šakninio ir galūninio – kirčiavi-
mo. Senovinį b a r i t o n i n ė kirčiavimą išlaikė daiktavardžiai (*tũ.msa* (1) „támsa“,
vũ.gnis (2) „ùgnis“, *vũ.snis* (2) „ùsnis“), būdvardžiai (*miẽžinis* (1) „miėžinis“, *krũvinas*
(1) „krũvinas“), *u*-kamieniai būdvardžiai ir jų suprieveiksmėjusios formos (*pĩgus*
„pĩgus“, *suñkus* „suñkus“, *brũngus* „brángus“ *tũ.nkus* „tánkus“, *šviẽsus* „šviėsus“,
tũ.msus „támsums“; *suñku* „suñku“, *šviẽsu* „šviėsu“, *tũ.nku* „tánku“, *tũ.msu* „tám-
su“). Tokių reliktų esama pietų aukštaičių tarmėje (DrskŽ 357), periferiniuose lie-
tuvų dialektuose – Zieteloje (Vidugiris 2004, 191t.), Gervėčiuose (Kardely-
tė 1975, 11), Dievėniškėse (DvŽ 69).

Oksitoninio kirčiavimo atvejai dar dažnesni. Galūnėje kirčiuojami:

1) vardažodžiai, pvz.: *bitjė*. (4) „bitė“, *blakutjė*. (3^b) ~ *blakutė* „blakė“, *puřvi.naĩ*.
(3) „purvynai“, *žm'ɔ'nàs* (4) ~ *žmonàs* „moteris“, *gijė.šmès* (4) ~ *giesmès* „dainas“,
gri'nũs (4) ~ *grynũs* „nuogus“, *su'řũ* (4) „sũriũ“, *t'ɔ.kis* ~ *tokis* „toks“;

2) sangražiniai būtojo kartinio laiko veiksmožodžiai, pvz.: *rad'ʔs* ~ *radõs* „atsi-
rado“, *st'ɔ.jjẽ's* ~ *stojẽs* „stojosi“, *sɛ.dũ.s* „sėdausi“, *dav'ɛ.mjẽ's* „davėmės“, *djɛ.jũ.s*
„dėjausi“. Plg.: *jũ.o.kjɛ.'mi ě .s | tadũ | t a i _ j u . o . k j e . ' m i ě . s \ ~ Juokėmės ta-
dà tai juokėmės* (Lazdīniai);

3) iš dviskimenės bendraties padarytos tariamosios nuosakos formos, pvz.:
raĩ.kæ| | kat_ patrupu'ciẽ. \ s i m t ũ . p j e : n u ~ Reikia, kad patruputiė semtũ pieną (ma-
žiau suvalgys) (Svirkos); *suvɛi'tũ .t æ | jũ.s | vjɛ.naĩ. \ dvaraĩ. \ ~ Sueitũte* („sueitu-
mėte“) *jũs vienañ dvarañ* (į vieną šeimą) (Trakėliai); *kap_ namũ(s) | sta'ci'da,v'ɔ. |
'dĩɛ'da,v'ɔ. padmũ.rkan \ dũo'nu | kat_ , a b g i n 't ũ . ' | ɟ juo_ piktũ. dvã.sũ. \ ~ Kap na-
mũs statýdavo, dėdavo padmũrkan* („į pamatus) *dũoną, kad apgintũ nuo piktũ dvã-
sių* (Lazdīniai). Tai senas kirčiavimas, iš jo vėliau atsirado šakninio kirčiavimo

formos su trumpuoju vokalizmu: *neštĩ* → *nèšt*, *vestĩ* → *vèst*. Plg. daugiaskiemenių formų kirčiavimą: *gĩr'diē·tum* „girdėtum“, *sum"ɔ.kiē·tum* „sumokėtum“;

4) liepiamosios nuosakos dgs. 2-ojo asmens formos, pvz.: *duo.tæ* ~ *duotè* „duokite“, *padxitæ* ~ *padeitè* „prieikite“, *añeštæ* ~ *atneštè* „atneškite“.

§ 5. Tam tikrais atvejais galūninis kirčiavimas Svirkų šnektose susijęs su žodžių semantika. Kaip atskirą grupę reikėtų paminėti daugiskaitinius daiktavardžius (*pluralia tantum*) su galūne *-(i)ai*, kurie dažnai turi kuopinę reikšmę ir žymi neskaidomą visumą. Tokiems žodžiams ir bendrinėje kalboje būdingi silpnieji kamienai bei kirtis galūnėje, pvz.: *raupai*, *sakai*, *niežai*, *javai*, *dažai*, *pelai* (plg.: *Stundžia* 1995, 33). Svirkų šnektose vadinamoji kuopinė daugiskaita su *-(i)ai* paprastai irgi turi kirtį galūnėje⁶, pvz.: *pr̥ie·l̥æn·kũ·\bũ.v"ɔ·|i·pr̥ie·v"ɔ.kiē·'čũ·|d"ɔ·bũ.v"ɔ.m"ɔ.ki·k-læ* ~ *Prie lenkū būvo i prie vokiečių do* („dar“) *būvo mokýkla* (Pirstėliškė); *tañ.galbũ gi.væ.n"ɔ·,suba'čẽĩ·\|a_cæł_væ |tzi·bur"ɔ.'kæĩ·* ~ *Taň* („tam“) *galè gyvèno Subačiai, a čià va – tai Burokai*⁷ (Pirstėliškė); *ižda'li.næ dũo·nu vis"ó.m|kãš_ti bũ.v"ɔ.uñ_ziř.v"ɔ.s\|ti·p̆j"ɔ.v'ẽ·|jẽĩ·|a_katã'ri·suneši'nĩe·jæ* ~ *Išdalina dũonã visóm, kàs te* („ten“) *būvo an dirvos* („dirvoje“): *te pjevėjai a katarì* („kurie“) *sunešinėja [pèdus]* (Lazdīniai). Toks galūninis kirtis gali būti apibendrintas tik daugiskaitos paradigmai, pvz.: *liẽ.tũ.vis – liẽ.tuvelĩ·, šã.ukštãx – šukštãĩ·, kã.ulzã – koulãĩ·, tvã.rtxã – tvãrtãĩ·, rã.ktxã – raktãĩ·*. Šių žodžių vienaskaitos paradigma rodo šakninį kirčiavimą (1 arba 2 kirčiuotė), o daugiskaita turi kirtį galūnėje (3 arba 4 kirčiuotė). Kitais atvejais daugiskaitos formos gali veikti ir šaknies kirtį išlaikiusius vienaskaitos linksnius, ypač tuose žodžiuose, kurių kuopinė vartoseną dominuojanti, plg.: *lenkãĩ· – leñ.kãx, gudãĩ· – gudiẽ ~ gudẽ*. Dėl ilgainiui atsiradusių kuopinės daugiskaitos ir *o* kamieno daiktavardžių paprastosios daugiskaitos gretybių galūninis kirčiavimas galėjo būti apibendrintas iš pradžių daugiskaitai, o vėliau pereiti ir į vienaskaitos paradigmą (*Stundžia* 1981, 196; *Mikulėnienė* 1996, 152). Galbūt *pluralia tantum* daiktavardžių oksitonis kirčiavimas galėjo turėti įtakos minėtam kirčio perkėlimui iš priešpaskutinio akūtinio skiemens į galūnę. Kita vertus, dalis tokių galūninio kirčio formų gali būti senovinio kilnojamojo kirčiavimo, kuris atitinka dabartinę 4 kirčiuotę (plg. *Kuzavinis, Girdenis* 1997, 78 = *Girdenis* 2001, 397), reliktai, pvz.: *dabãř·cik·ižgĩr'si\, gir'tũs |rĩē·kæ\ pr̥izgĩe·ri·* ~ *Dabař [per Velykas] tik išgĩrsi girtũs – rėkia prisgėrę* (Stajėtiškis); *žie'dũs |*

⁶ Tokios vartosenos atvejų aptinkama pietų aukštaičių tarmėje (*Mikulėnienė* 1996, 152), vilniškių šnektose (*Lazauskaitė-Ragaišienė* 2001, 100tt.), periferiniuose dialektuose (*Grumadienė* 1994, 105–108; *Tuomienė* 2004, 145t.).

⁷ Šiuo atveju šeimos *Subačiai, Burokai* suvokiamos kaip nedaloma visuma. Jei norima juos apibūdinti kaip skaičiuojamą žmonių grupę, vartojama paprastoji daugiskaita: *Subačiai, Burokai*.

ʃǎ.zu.pɔs ʃ iž ʒvié. zlʰ.ʔ.tu.ʃ | bú.vʷ.ɔ. pàç\ padà.ris ~ Žiedūs Jāzupas („Juozapas“) iš *dviē* („dviejų“) *zlòtų bìuvo pàts padārēs* (Trakėliai); *i_ganaĩ.ʃ | i_p̣ḷe.ṃe'ñù.ʃ pa,bu'ni | ò kap_ĩšėĩ.nɔ\ ~ I ganaĩ, i piemeniù pabūni, ò kap išėina* (Pirštėliškė).

§ 6. Svirkų šnekto paradigminiams žodžiams, turintiems ilgą prieškirtinį skiemėnį ir trumpą kirčiuotą galūnę, būdinga ypatinga prozodinė struktūra – dviviršūnis kirtis, pvz.: *ru'k'ščis* „rūgštis“, *mʷ.ɔ'mà ~ momà* „motina“, *lʷ.ɔ'pà ~ lopà* „letena“, *mi'ľù* „myliu“, *ci'ľi* „tyli“. Šis kirčio tipas vilniškių tarmėje iki šiol nebuvo aprašytas, nors aplinkinių dialektų (uteniškių, Baltarusijos salų) duomenys leidžia įtarti apie jo egzistavimą⁸. Svirkų šnektoje stipriau ištariama kirčiuota galūnė – antrasis dviviršūnio kirčio dėmuo. Priešpaskutinis ilgasis skiemuo – pirmasis dviviršūnio kirčio dėmuo – girdimas silpniau, todėl jo priegaidė nežymima, nors jį sudarantis ilgasis balsis išlaiko savo etimologinę kiekybę, pvz.: *tʷ.ɔ'tà ~ totà* „tėvas“, *gi'və* „gyva“. Pirmąjį dviviršūnio kirčio dėmenį galima skirti prie šalutinių kirčių, antrąjį – prie pagrindinių. Pagrindinis ir dviviršūnis kirčiai sudaro „stipriojo“ ir „silpnojo“ kirčio opoziciją (Girdenis 2003, 312). Ši priešprieša yra fonologinė, nes skiria skirtingas žodžio formas, plg.: *ru'žis ~ rūdis* (daikt.) – *ru.žis ~ rūdis* „rūdys (veiksm.)“. Dviviršūnį kirtį gali turėti tik paradigminės formos. Jei trumpas galinis skiemuo iš tikrųjų yra ne galūnė, o kamiengalis, dviviršūnio kirčio negirdėti, ir priešpaskutinio skiemens balsis sutrumpėja (Jasiūnaitė, Girdenis 1996, 184 = Girdenis 2001, 261), pvz.: *mʷ.ɔ.kàs ~ mokès* „mokės“, *ru.kis ~ rūkis* „rūkys“, *aĩšu.stà ~ atsiųstè* „atsiųskite“. Dviviršūnis kirtis taip pat neužfiksuotas oksitoninio kirčiavimo paradigmoje, pvz.: *tʷ.ɔ.ľù parù ~ tokià parà* „tokiu laiku“, *nie.kʷ.ɔ.ľù madə'ľbi ~ niekokià madelè* „jokiu būdu“.

Nors dviviršūnis kirtis egzistuoja ir aplinkinėse tarmėse, tačiau jo kokybė, pirmojo ir antrojo dėmenų akcentavimas nėra vienodi. Periferinėse lietuvių šnektose – Dievėniškėse (Mikulėnienė, Morkūnas 1997, 16), Žieteloje (Vidugiris 2004, 63) – išlaikyta prieškirtinių ilgųjų skiemenų balsių kiekybė ir net priegaidės. O uteniškių tarmėje dviviršūnis kirtis toks stiprus, kad sunkiai atskiriamas nuo dvikirčių žodžių ir prasidėjusio kirčio atitraukimo (Urbanavičiūtė-Markevičienė, Grinaveckis 1992, 12; Markevičienė 1999, 16), pvz.: *viénà ~ vienà, diénà ~ dienà, stó'rà ~ storà, bė'dà ~ bėdà* ir kt. Senesnės kartos atstovai stipriau ištaria galūnės kirtį (kaip ir Svirkų šnektoje), o jaunesnieji labiau akcentuoja priešpaskutinį skiemenį. Pietų aukštaičių plote dviviršūnis kirtis taip pat užfiksuotas, tačiau pastebėta, kad ankstesnieji informantai (remiamasi 1965–1967 m. darytais įrašais) dėsningiau išlaiko prieškirtinių skiemenų ilgumus negu dabartiniai

⁸ Pirmasis dviviršūnio kirčio tipą aprašė A. Girdenis, aptikęs jį vakarų aukštaičių kauniškių plote (Girdenis 1978, 75–76 = Girdenis 2000, 95t.).

(Leskauskaitė 2004, 164). Taigi galima atsargiai teigti, kad pietinėse šnektose užčiuopta dviviršūnio kirčio nykimo, o šiaurinėse (uteniškių) – išigalėjimo tendencija. Svirkų šnektą šiuo atžvilgiu užima tarpinę padėtį: čia ilgieji balsiai prieš trumpą kirčiuotą galūnę iš tikrųjų išlaiko savo etimologinę kiekybę (kaip ir periferiniuose dialektuose), tačiau jų priegaidė nėra ryški (žr. eksperimentinius dviviršūnio kirčio tyrimus: Urbanavičienė 2005, 134–137).

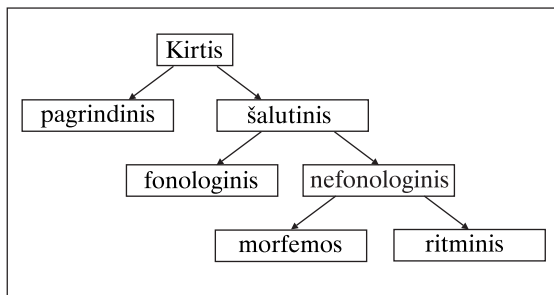
§ 7. Be aptartų pagrindinio ir dviviršūnio kirčių, Svirkų šnektoje dar skirtingi šalutiniai kirčiai. Ilgą laiką manyta, kad šalutiniai kirčiai būdingi tik žemaičių tarmėms. 1979 m. šalutinio kirčio, atliekančio distinktyvinę funkciją, buvimą uteniškių tarmėje įrodė O. Kosienė ir A. Girdenis (1979, 48–56 = Girdenis 2000b, 141–152). Straipsnio autoriai iškelė hipotezę, kad „fonologinį šalutinį kirtį turi visi aukštaičiai <...>, turėtų jis egzistuoti ir bendrinėje kalboje“ (Kosienė, Girdenis 1979, 55 = Girdenis 2000b, 150). Pastaraisiais metais šalutiniai kirčiai atrasti ir pietų aukštaičių tarmėje (Leskauskaitė 2004, 146–160).

Svirkų šnektos šalutinius kirčius pagal atliekamas funkcijas tikslinga skirstyti į fonologinius (savarankiškai atliekančius distinktyvinę funkciją) ir nefonologinius (priklausančius nuo pagrindinio kirčio) (Girdenis 2003, 289). Šalutiniai nefonologiniai kirčiai esti dvejopi: ritminiai ir morfemos (žr. 1 pav.). Jie visada yra silpnesni už fonologinius kirčius.

§ 8. Šalutinį fonologinį kirtį gauna tos morfemos, kurios kitų žodžių tose pačiose formose gali būti kirčiuotos. Pvz.:

'sė:ʒi „sėdi“, 'áu:ʒi „audi“, nes veʒi „veži“, ranʒi „renki“; 'skie:drʌs „skiedras“, 'vie:trʌs „vetras“, nes šakʌs „šakas“, mærgʌs „mergas“. Šis kirtis skiria kitais atžvilgiais vienodus žodžius ir formas, pvz.: tū 'kʰʊ́·s̄·c1 – ʌnʌs kʰʊ́·s̄·c1, nje.rà 'bʰʊ́·bʰʊ́.s – vʌsʰʊ́.s bʰʊ́·bʰʊ́.s. Audiciniais eksperimentais nustatyta, kad šį kirčio tipą tarmės vartotojai skiria šiek tiek geriau nei ilgųjų balsių priegaidės. Tiriant šalutinį fonologinį kirtį auditoriai teisingai nustatė 73% pateiktų porų, o klausantis priegaidžių gauta 69% teisingų atsakymų (Urbanavičienė 2005, 144, 159).

Akcentogeninėms, arba galinčioms pritraukti kirtį, morfemoms priskirtinos šių vardažodžių ir veiksmažodžių formų galūnės:

1 pav. Svirkų šnektos kirčio tipai

1) moteriškosios giminės vns. vardininko, pvz.: *ka(b) dúo nu. kã.pɔ | næraĩ.kã bú.č̣, iši'ž'ó.jus | tadiù. 'dú.o', nã næsu, tru.ki'nãs* ~ *Kap dúona kãpa, nereikia bûti išsižiojus, tadã dúona nesutrûkinês* (Lazdîniai); *'b'ó', b.ã, i grãĩ.tã s'ã.kã.li uñ_pẽ.čũ. | i_lã.kã* ~ *Bóba greita sokëlĩ („švarkelĩ“) an pečiũ i lãkia* (Svirkos);

2) moteriškosios giminės daiktavardžių vns. kilmininko, pvz.: *pirmã 'dú.o', n'ã.s | aɡ'ã.'m'õ.s i kad_bũ't visiẽ'm a'pi.švi.s.tã | i_žvã.k'ẽ.s | grabni'čin'ẽ.s i kad_bu.tũ' \\ ~ Pirmã („seniau“) [reikẽjo] dúonos Agotõs kad bũt visiem apišvẽsta, i žvãkês grabnỹčinês kad bũtũ [namuose] (Trakãliai); i.tai mán næ_žm'õ.gus | kat_nã.ža'lũ.jã sã.v'ã. 'p'r'õ', c'ã.s \\ ~ Itai („tai“) mán ne žmõgus, kad nežalũja („negailĩ“) sãvo prõcos („darbo“) (kã uždĩrba – prageria) (Svirkos);*

3) moteriškosios ir vyriškosios giminės vns. įnagininko, pvz.: *vaka'r'i i d'ã.su_sã.u. | l.ũ | alesiũ.jũ jãu_ãĩ.nã | i_rĩ'ã. | d'ã_aleliũ.jũ giř'zĩ \\ ~ Vakarẽ do („dar“) su sãule aleliũjã jau eĩna* (gieda Velykũ giesmes), *i rýto („rytã“) do aleliũjã girdĩ* (Stajãtiškis); *tã.tã | tai_bũ.v'ã. ižĩ.r.tã \\ 'b.ã.r, nu ~ Tãta („tãvas“) tai bũvo išgĩrtas bẽrnu [bũdamas]* (Svirkos);

4) moteriškosios ir vyriškosios giminės dgs. kilmininko, pvz.: *tai_lintũ. | rãĩ.kã | tai_c.ẽ.g. | l.u. | suĩ.kũ bú.v'ã. bu'dũ.i.cies ~ Tai lentũ reikia, tai cẽglũ („plytũ“) – suĩku bũvo budũities („statytis“) (Ramoniũnai); 'nã.me.nũ | kap_m'õ.kõus | cik_uñ'sĩ.da.v'ẽ. | mán | kap_un_žĩ.ř.ñ.u. \\ klu.pĩẽ.u ~ Nẽmenu („neprisimenu“), kap mókiaus, tik ansĩdavẽ („išsiminẽ“) mán, kap an žĩrniũ klũpẽ[ja]u (Karalkãĩ);*

5) moteriškosios giminės dgs. galininko, pvz.: *k'õ'ã jãunã.sñ'ẽ | buvãũ. | d'ã.i_kã.ř.vã.s | turĩẽ.u ~ Kõla jaunẽsnẽ buvãũ, do („dar“) i kãrves turẽ[ja]u (Ramoniũnai); mĩz.b'ã.bũ.t'ẽ. | su_kũ.ni.gũ suždĩẽ.jus bú.v'ã. | i_jĩ'm'ẽ. 'ã.u.kã.s \\ ~ Mĩs bobũtẽ su kũnigu susidẽjus bũvo i ěmẽ áukas (Vosiũnai);*

6) esamojo laiko veiksmažodžių vns. 2 a., pvz.: *tũ nuõ_sũo'ã. | n.ã.pã'sĩ.kẽ, li \\ 's'ĩ.ẽ. | z.ĩ. | kã(ř)_přĩli.pus \\ ~ Tũ nuo sũolo nepasĩkeli, sãdi kap prĩlipus* (Svirkos).

Eksperimentiniai Svirkũ šnekto fonologinio kirčio tyrimai parodẽ, kad formũ, besiskiriančių šalutinio fonologinio kirčio buvimu–nebuvimu, labiau skiriasi pagrindinĩ kirtĩ turintis skiemo. Žodžių, turinčių šalutinĩ kirtĩ, pagrindinis kirčiuotas skiemo esti trumpesnis, staigesnis, balsis menkiaũ diftongizuotas ir tariamas aukštesniu tonu negu formũ, neturinčių šalutinio kirčio. Tũ žodžių kirčiuotas skiemo labiau ištẽstas, priegaidẽ primena tvirtagalẽ, balsis labiau sudvibalsintas, ilgesnis ir tariamas žemesniu balsu (Urbanavičienẽ 2005, 143tt.). Galima teigti, kad svirkiečiai dalĩ šalutinio kirčio skiriamųjų požymiũ dël stiprios žodžio galo redukcijos perkelia pagrindinĩ kirtĩ turinčiam skiemeniui.

§ 9. Šalutiniai nefonologiniai kirčiai Svirkũ šnektoje realizuojami fakultatyviai – jų ryškumas priklauso nuo intonacijos, kalbẽjimo tempo, emfazẽs ir kt. Jie priklausomi nuo pagrindinio kirčio ir visada užd jĩ silpnesni.

Šalutinis ritminis kirtis automatiškai atsiranda žodyje dėl vadinamojo chorėjo ritmo, t.y. kirčiuoto skiemens atžvilgiu šalutinį kirtį gauna lyginiai skiemenys. Tai, kad lietuvių kalboje kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų išsidėstymas primena chorėjo ritmą, eksperimentiškai yra įrodę A. Girdenis ir A. Pupkis (1994, 89 = Girdenis 2001, 387). Schemiškai tai galima pavaizduoti <‘- -’> arba <‘- -’>, kur pirmasis ir trečiasis skiemuo kirčiuoti, o antrasis – nekirčiuotas. Šalutinis ritminis kirtis padeda pagrindiniam kirčiui atlikti delimitatyvinę funkciją: būdamas žodžio pradžioje (arba pabaigoje) kartu su pagrindiniu kirčiu jis tarsi įrėmina žodį ir ženklina jo ribas, pvz.: *gr̥ouzi'm̥ūs ~ graudim̥ūs* „griaustinius“, *r̥á.ič̥“ɔ.jje.s ~ ráičiojies* „raičiokis“, *kat̥α'r̥i ~ katari* „kurie“, *apsm̥“ɔ.'k̥i.e.č* „apsimokėti“. Ritminis kirtis atsiranda ne trumpesniuose kaip trijų skiemenų žodžiuose, pvz.: *m̥æ.n̥ù | kap_m̥á.n̥ | 'p̥á.k̥æ,r̥α 's̥ú.p̥la,k̥u. \ 't̥“ɔ.'t̥à ~ Menù* („prisimenu“), *kap_m̥án_p̥ā.k̥era* („pakaria“) *s̥ú.plak̥ų* („sūpuoklių“) *tot̥à* („tėvas“) (Vosiūnai); *aš̥k̥aīt̥ p̥r̥i.e._m̥ā.n̥“ɔ. ak̥i.m̥ | 'v̥α.i.c̥æ'v̥à p̥àx̥ | an̥à: c̥ikt̥aī. v̥i.ř̥p̥č̥ | i_'g̥á.ta,v̥α | i_,'g̥ata'v̥à ~ Aš̥kaīt̥* („iškart“) *p̥r̥i.e._m̥ā.n̥ ak̥i.m̥ vai.č̥iav̥à* („čia“) [*galvon*] *p̥àch, an̥à* (mergina) *tikt̥aī v̥iř̥pt̥, i_g̥ātava* („baigta“), *i_g̥atav̥à* („nušauta“) (Ramoniūnai); *kap_s̥an̥ė.i. r̥i.c̥i.'n̥i.e.'da,v̥“ɔ. m̥ā.n̥“ɔ. vai.k̥aī. | t̥xi_b̥ú.d̥“ɔ. | net_r̥uņ.k̥e.'l̥i.'n̥“ɔ.s̥ ju_d̥r̥ā.b̥x̥ ~ Kap seniai* [kiaušinius] *ritin̥ėdavo m̥āno vai.k̥aī, tai būd[av]o, net rankel̥ynos* („rankutės“) *j̥ų dr̥ėba* (Stajėtiškis). Triskiemenis žodis, kirčiuojamas antrajame nuo galo skiemenyje, ritminio kirčio negali turėti, pvz.: *āš̥ i_š̥uñ.z̥æ | m̥æ.n̥ù tu.o.s̥_k̥ar̥“ɔ.l̥u'k̥ùs̥ | r̥ɔ.u.d̥“ɔ.'n̥i | j̥ su_b̥á.ltu. | t̥“ɔ.k̥is k̥(̥p)_p̥ini'g̥æ.l̥is r̥ɔ.u.d̥“ɔ.'n̥α.s̥ | p̥ini'g̥æ.l̥is b̥á.lt̥x̥s̥ ~ Āš̥ i_š̥añdia* („šiandien“) *m̥e.n̥ù* („prisimenu“) *tuos karoliuk̥is – raudóni su b̥áltu: tok̥is kap pinig̥elis raudónas, pinig̥elis b̥áltas* (Svirkos).

§ 10. Šalutinis morfemos kirtis atsiranda dėl morfologinių veiksnių: jį, kaip ir šalutinį fonologinį kirtį, gauna tos morfemos, kurios kituose žodžiuose gali turėti pagrindinį kirtį. Pvz.: *p̥r̥i.k̥r̥ax'm̥“ɔ.'li.j̥u ~ prikrachm̥ól̥ijau* „prikrakmoli-jau“ (plg. *p̥r̥i.j̥j̥e.m̥ɔu* „priemiau“, *p̥r̥i.da.v̥ɔu* „pridaviau“), *iš̥v̥ėži'n̥i.e.č* „iššvežinėti“ (plg. *i_š̥l̥ė.k̥ė* „išlėkė“, *i_š̥n̥ė.š̥ė* „išnešė“), *p̥da.r̥i.c̥j̥e* „padaryti“ (plg. *p̥á.j̥j̥e.m̥'ė* „paėmė“, *p̥á.da.v̥'ė* „padavė“), *p̥ragi.v̥i.ñ̥c̥j̥e* „pragyventi“ (plg. *p̥r̥á.sa.g̥'ė* „prasegė“, *p̥r̥á.ti.s̥'ė ~ p̥r̥āt̥ė.s̥* „pratempė“), *apsm̥“ɔ.'k̥i.e.č* „apsmokėti“ (plg. *ā.p̥r̥'ė.k̥'ė* „ap-rėkė“, *ā.p̥ka.l̥'ė* „apkalė“). Tačiau šalutinis morfemos kirtis skiriasi nuo šalutinio fonologinio kirčio tuo, kad savarankiškai neatlieka skiriamosios funkcijos.

Šalutinis morfemos kirtis esti šiais atvejais:

1) aukščiausiojo laipsnio būdvardžiuose ir prieveiksmiuose, sudarytuose su slaviška priesaga *nai-* (ši priesaga visada turi šalutinį kirtį), pvz.: *n̥aima'ž̥x̥.s̥n̥'ė ~ n̥aimaž̥ėsn̥ė* „visų mažiausia“, *n̥aigl̥ɔu'n̥x̥.us̥x̥s̥ ~ n̥aiglauniáusias* „svarbiausias, viršiausias“, *n̥aid̥ɔu'g̥x̥.us̥x̥ ~ n̥aidaugiáusia* „daugiausiai“, *n̥aiš̥v̥ei'k̥x̥.s̥n̥'ė ~ n̥aisvei-k̥ėsn̥ė* „sveikiausia“, *n̥aigra'ž̥x̥.us̥x̥ ~ n̥aigražiáusia* „gražiausia“;

2) veiksmožodžių būtojo dažninio laiko formose, pvz.: *mʷɔ'mà tʷɔ.kàè aštràj | vīs kat_pasa'kí'ɔ žī.ntui nʷɔ.r'í.e da, vʷɔ.s ~ Momà* („motina“) *tokià aštrà* („kandī“), *vīs kad pasakýti žéntui norédavos* (Svirkos); *bà.bəj | dúo_ tu mán.a.cida'bʷɔ'ɔ | i_ anàl | uñ_mie.gʷ'ó.stu da'bʷ'ó.da, vʷɔ. \ uñ_í. ~ Bāba, dúo[k] tu mán atsidabóti* („atsižiūrėti“), – *i anà* (sesuo) *an miegóstą* („mieguistą“) *dabódavo an jį* (broliuką) (Trakėliai);

3) antrinėse galūnėse – iliatyvo linksnyje (pvz.: *a'kí, sən ~ akýsan* „į akis“, *kxc-kʷ'ɔ.ní, sən ~ Kackonýsan* „į Kackonis“), tariamosios nuosakos formose (pvz.: *pa'jīm.tum* „paimtum“, *da'lí.tum* „dalytum“). Tokį šalutinį kirtį dar galima vadinti kompensaciniu, nes jis tarsi kompensuoja pilnosios galūnės nebuvimą (Girdenis 1967, 77–85). Diachroniniu atžvilgiu šių žodžių „baigmės“ nėra tikrosios galūnės;

4) kai išlaikytos „pilnosios“ galūnės – liepiamosios nuosakos formose (pvz.: *a'tai.́.kie. ~ ateikie* „ateik“, *u.gí.ŋ.kie. ~ ūgėnkie* „augink“, *'pil.kie. ~ pilkie* „pilk“), bendratyje (pvz.: *'tí.š.cie. ~ tēstie* „tempti“, *'və.ž.čie.* „vežti“, *'lá.š.cie.* „lesti“);

5) galūnėse, susidariusiose dėl kontrakcijos, pvz.: *àš ka(p)_pá.sa, kʷɔ.u | i_ p'á.vəř.dìl, šaimi'ní'ku. minie_u ~ Àš, kap pāsako[ja]u, i pāvarde šeiminykų miné[ja]u* (Dikavinà); *àš ní.gdy, n əp a' m í. š. l̥ɔ u | ku. gá.li bú'č | təb_žmʷ'ō'gʷɔ. škadžl ~ Àš nigdi* („niekada“) *nepamìsl[ij]au* („nepagalvojau“), *ką* („kad“) *gāli bŭti tep žmōgo škadà* („gaila“) (Trakėliai).

Tokio tipo šalutinius kirčius gali gauti sudurtinių žodžių dėmenys. Sudurtiniuose žodžiuose šalutinis kirtis turi kitą paskirtį: jis rodo reikšminių vienetų skaičių žodyje, t. y. atlieka kulminatyvinę funkciją. Kai žodis sudarytas iš dviejų pamatinių žodžių, vienas iš jų gauna pagrindinį kirtį, kitas – šalutinį, pvz.: *rugə'pjūcis ~ rugiapjūtis* „ruggpjūtis“, *kəturə'kuñ.piškə ~ keturiakañpiška* „keturkampė“, *'viē.š'čə.kəlis ~ viēščiakelis* „vieškelis“.

Galima apibendrinti, kad šnektose šalutinius morfemos kirčius gali gauti tos morfemos, kurios: 1) kituose žodžiuose gali būti kirčiuotos; 2) svarbios diferencijuojant reikšminį žodžių turinį; 3) susidariusios dėl morfologinio žodžių trumpėjimo; 4) išlaikytos „pilnosios“ galūnės.

§ 11. **Išvados.** Aprašytus svirkiečių kirčiavimo ypatumus galima palyginti su pietų aukštaičių, rytų aukštaičių uteniškių ir periferinių vilniškių šnektų kirčiavimu:

1) nėra kirčio atitraukimo – kaip pietų aukštaičių tarmėje (vakarų aukštaičių kauniškių tarmėje, bendrinėje kalboje);

2) baritoninio ir oksitoninio kirčiavimo reliktai – kaip periferinėse lietuvių kalbos šnektose (Dievėniškėse, Gervėčiuose, Zieteloje), pietų aukštaičių plote;

3) Saussure'o ir Fortunatovo dėsnio pažeidimai, kilnojamojo kirčio paradigmos keitimas į pastovų kirčiavimą, trūkinėjantis ryšys tarp kirčio vietos ir priegaidės sietini su slavų, ypač baltarusių, dialektų artumu;

4) dviviršūnis kirtis ne toks ryškus kaip uteniškių (pereinantis į kirčio atitraukimą), bet neužfiksuota ir jo nykimo tendencijų (kaip pietų aukštaičių plote). Pagal išlaikytą prieškirčio ilgojo skiemens kiekybę šnekta artima periferiniams dialektams;

5) šnekte egzistuojantys šalutiniai kirčiai atlieka kelias funkcijas: a) skiria kitais atžvilgiais tapačius žodžius ir formas (šalutinis fonologinis kirtis); b) padeda ritmiškai organizuoti frazę (ritminis kirtis); c) kompensuoja galūnės trūkumą ar padeda išlaikyti „pilnąją“ galūnę (morfemos kirtis).

Remiantis šiais palyginimais galima teigti, kad:

1. Visam vilniškių plotui būdinga panaši prozodinė struktūra. Atskirų vilniškių šnektų kirčiavimas mažiau diferencijuotas nei jų vokalizmo sistemos.

2. Daug bendrumų galima išvelgti su pietų aukštaičių ir periferinių Baltarusijos salų prozodija, t. y. arealais, neturinčiais kirčio atitraukimo ir veikiama slavų kalbų.

ACCENTUATION PECULIARITIES OF PERIPHERAL SUBDIALECTS OF EAST HIGHLANDERS OF THE VILNIUS DIALECT

Summary

The paper sets out to overview the accentuation features of the Svirkos subdialect (Adučiškis parish, district of Švenčionys) located in the area of frequent Lithuanian-Slavic contacts. The features include the relics of oxytone and barytone accentuation, columnal accentuation, the double-peaked and secondary stress types.

The accentuation system of the Svirkos subdialect has been found to be rather close to other peripheral subdialects of the Vilnius dialect (Gervėčiai, Dieveniškės etc.). The parameters that help identify the closeness of the subdialects are as follows: 1) well-preserved barytone and oxytone accentuation patterns; 2) the impact of Slavic languages on prosody (violations of the Saussure-Fortunatov law, the stress placement is not related to the tone of the word, columnal accentuation). The author suggests that the double-peaked stress and the secondary phonological stress in northern dialects are stronger (in the area of the Utena dialect), whereas in southern dialects (southern highlanders) weaker than in peripheral subdialects of the Vilnius dialect. Secondary non-phonological stresses, though optional, perform important functions: contribute to the rhythmic arrangement of the phrase (rhythmic stress), make up for the loss of ending or help preserve the full ending (morphemic stress). The accentuation systems of Vilnius dialect idioms are less different than their vocalisms.

LITERATŪRA

- Bacevičiūtė R., 2004, Šakių šnektos prozodija ir vokalizmas, Vilnius.
- Drskž – G. Naktinienė, A. Paulauskienė, V. Vitkauskas, Druskininkų tarmės žodynas, Vilnius, 1988.
- Dvž – L. Grumadienė, D. Mikulėnienė, K. Morkūnas, A. Vidugiris, Dieveniškų šnektos žodynas, Vilnius, 2005.
- Girdenis A., 1967, Mažeikių tarmės fonologinė sistema. Filol. mokslų kand. disertacija, Vilnius, VU.
- Girdenis A., 1978, Akcentologinis mažmožis, – Blt XIV (1) 75–76 [= A. Girdenis, 2000, Kalbotyros darbai, II, 95–96].
- Girdenis A., 2003, Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai, Vilnius.
- Girdenis A., A. Pupkis, 1994, Vienas lietuvių kalbos ritmo bruožas, – Klb XLIII (1) 88–89 [=A. Girdenis, 2001, Kalbotyros darbai, III, 387–388].
- Grumadienė L., 1994, Keletas naujesnių Punsko šnektos linksniavimo ir kirčiavimo ypatybių, – LKK XXXIV 97–105.
- Jasiūnaitė B., A. Girdenis, 1996, Trys rytų aukštaičių uteniškių balsių ilgumai, – Blt XXXI (2) 181–199 [=A. Girdenis, 2001, Kalbotyros darbai, III, 257–278].
- Kosienė O., A. Girdenis, 1979, Fonologinis šalutinis kirtis rytų aukštaičių uteniškių tarmėje, – Klb XXX (1) 48–56 [=A. Girdenis, 2000, Kalbotyros darbai, II, 141–152].
- Kuryłowicz J., 1968, Indogermanische Grammatik. Band 2: Akzent – Ablaut, Heidelberg.
- Kuzavinis K., A. Girdenis, 1997, Kelios mintys dėl baltų vardažodžio kirčiavimo paradigmų ir jų raidos, – VIII tarptautinis baltistų kongresas. Pranešimų tezės, Vilnius, 76–78 [=A. Girdenis, 2001, Kalbotyros darbai, III, 396–397].
- Lazauskaitė-Ragaišienė V., 2000, Dviskiemenių *u* kamieno daiktavardžių kirčiavimo raida pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių paribio šnektose, – Blt XXXV (2) 159–169.
- Lazauskaitė-Ragaišienė V., 2001, Dėl priesagos *-ynas* vedinių kirčiavimo pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių šnektose, – Blt XXXVI (2) 245–251.
- Leskauskaitė A., 2004, Pietų aukštaičių vokalizmo ir prozodijos bruožai, Vilnius.
- LKA II – Lietuvių kalbos atlasas, II. Fonetika, Vilnius, 1982.
- LKT – R. Bacevičiūtė, A. Ivanauskienė, A. Leskauskaitė, E. Trumpa, Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija, Vilnius, 2004.
- Markevičienė Ž., 1999, Aukštaičių tarmių tekstai, I, Vilnius.
- Markevičienė Ž., 2001, Aukštaičių tarmių tekstai, II, Vilnius.
- Mikulėnienė D., 1993, Priegaidžių defonologizacijos tendencijos Gervėčių tarmėje, – LKK XXX 95–104.
- Mikulėnienė D., 1995, Tarmės garsyno ypatybės, – Dieveniškės, Vilnius, 448–455.
- Mikulėnienė D., 1996, Dėl linksniuojamųjų žodžių kirčiavimo variantų pietinėse aukštaičių tarmėse, – LKK XXXVI 148–155.
- Mikulėnienė D., K. Morkūnas, 1997, Dieveniškų šnektos tekstai, Vilnius.
- Stundžia B., 1981, Daugiskaitiniai asmenvardiniai oikonimai ir jų reikšmė linksniavimo bei kirčiavimo sistemų rekonstrukcijai, – LKK XXI 185–198.
- Stundžia B., 1992, Paprastųjų vardažodžių kirčiavimo dėsningumai, – Lituanistica, II (10), 71–82.
- Stundžia B., 1995, Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema, Vilnius.
- Tuomienė N., 2001, Ramaškonių šnektos *o* ir *(i)iõ* kamienų daiktavardžių kirčiavimo ypatybės, – Blt XXXVI (1) 103–114.

Tuomienė N., 2004, Dėl periferinės šnektos daiktavardžių kirčiavimo, – Baltų ir kitų kalbų fonetikos ir akcentologijos problemos, Vilnius, 139–149.

Urbanavičienė J., 2000, Vilniškių tarmės rytinių pakraščių tarminė diferenciacija, – Klb XLVIII (1) – XLIX (1) 123–136.

Urbanavičienė J., 2005, Svirių šnektos (rytų aukštaičių vilniškių) fonologinė sistema: vokalizmas ir prozodija. Daktaro disertacija, Vilnius, LKI, VDU.

Urbanavičiūtė-Markevičienė Ž., V. Grinaveckis, 1992, Lietuvių tarmės: fonetika, morfologija, II. Vakarų, pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių tekstai, Vilnius.

Vidugiris A., 2004, Zietelos lietuvių šnektą, Vilnius.

Zinkevičius Z., 1966, Lietuvių dialektologija, Vilnius.

Zinkevičius Z., 1979, Kirčio atitraukimas ir kirčiavimo paradigmos, – Klb XXX (1) 90–93.

Jolita URBANAČIENĖ

Leksikografijos centras

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5

LT-10308 Vilnius

Lietuva

[jolitau@lki.lt]